Skolehistorisk litteratur

BIRTE ANDERSEN: *Adelig opfostring. Adelsbørns opdragelse i Danmark 1536–1660.* Institut for dansk Skolehistorie. G. E. C. Gad. 1971. 167 s., ill.

Siden S. M. Gjellerup for hundrede år siden publicerede en fin lille studie over ». . . Samfundsforholdene, især Opdragelsen hos den danske Adel i Tidsrummet 1536–1660«, har børneopdragelsen inden for landets socialt og politisk førende samfundsgruppe ikke været genstand for særskilt undersøgelse. Det skyldes muligvis de mange problemer der er forbundet med udnyttelsen af kildematerialet. Det biografiske grundmateriale er stadig de mellem 300 og 400 ligprædikener, hvis udsagn ofte er unøjagtige og af tvivlsom værd, og hvad der iøvrigt forefindes af kilder er uendeligt spredt. Selv om bl. a. den lange række adelsårbøger i dag stiller forskeren betydeligt bedre end Gjellerup, skal der altså mod til at give sig i kast med opgaven. Birte Andersen er dristigt og energisk gået løs på den og giver på basis af en omfattende gennemgang af såvel trykte som utrykte kilder en veloplagt og velskrevet redegørelse for den adelige opfostring, dvs. opdragelse og undervisning, hvori det på flere punkter er lykkedes at revidere eller nuancere hidtidig opfattelse.

Det skal dog straks siges, at undersøgelsen er skåret lovlig hårdt til. Ved at sætte grænsen før indtrædelse i voksenstilling bliver opdragelsen kun vagt anskuet som funktionel, og de angivne idealer og formål bliver noget af et postulat. For adelssønnernes vedkommende sættes grænsen tilmed ved det tidspunkt, hvor de søgte uddannelse uden for landets grænser, uanset at det pågældende alderstrin var stærkt varierende. Det betyder, at de optrukne uddannelseslinier for et ikke ringe antal unge i perioden indtil 1623 kappes over allerede ved 12–14-årsalderen, for andre først fire-fem år senere. En anden skævhed fremkommer ved den summariske behandling af forhold, der tidligere er behandlet i litteraturen, f. eks. skolen og akademiet i Sorø, hvis oprettelse og funktion er helt central for emnet. Jævnførelser med tilsvarende forhold andetsteds i Europa gives næsten ikke. Til den manglende afrunding af emnet kommer enkelte bemærkninger af en egen raskhed, som nok ville være blevet retoucheret ved en mere omhyggelig gennemarbejdelse. Når f. eks. Otto Lindenov blev hjemsendt fra sin deltagelse i kongebørnenes undervisning med den motivering, at

han fluks voksede til og ikke havde synderlig lyst til skolen, kan man ikke rask slutte, at »hans boglige evner ikke var særlig store« (s. 36). Skoletræthed var en mere nærliggende konklusion. Faktum er at han nogle år senere blev indskrevet ved universitetet i Padova (Pers. hist. T.9:1, s. 36). Heller ikke forudsætter nogle adelsjomfruers kendskab til en talemåde fra Rævebogen i tiden før oversættelsen til dansk nødvendigvis kundskaber i tysk (s. 91). Den kan være nået til jomfrukammeret via genfortælling, højst troligt har den mundtlige fortælling netop her haft kronede dage. Og en ren lapsus er det vel, når oprettelsen af Herlufsholm sidestilles Sorøakademiet som motiveret af hensynet til et nyt ridderligt standsideal (s. 17)? Iøvrigt har Billeskov Jansen over for den gamle antagelse, at stiftelsens forbillede skal søges i de württembergske kostskoler (s. 43), flere gange, sidst i Verdens Litteratur Historie 3, s. 486, overbevisende gjort gældende, at dens sandsynlige forbillede er at hente i de sachsiske fyrsteskoler.

Bogens to hovedafsnit behandler børneopdragelsens former, hjemme eller ude, i skole eller ved hoffet, og opdragelsens og undervisningens indhold. Fremgangsmåden har været at udnytte samtlige forefundne positive oplysninger herom, hvilke dels meddeles i oversigtsform i tillægsbilag, dels anføres som illustrerende konkrete eksempler, ofte i form af citater fra ligprædikenerne. Der gives herved afkald på at søge repræsentativitet. I stedet har B. A. valgt at præsentere den mangfoldighed af mønstre, hvori den enkelte fandt sin plads, og ved fyldig eksemplificering at give mønstrene kolorit. Visse hovedmønstre tegner sig ret tydeligt, mens andre er så uklare, at det er usikkert, om inddragelse af nyt materiale vil få dem til at træde tydeligere frem eller få dem til at fortone sig. Dette kan ikke bebrejdes hende. Større sikkerhed kan nu en gang ikke forlanges, når gode kilder er sjældne og ofte kun findes ved et lykketræf. Da imidlertid de relativt få eksempler jævnligt får stor vægt, vil i det følgende nogle supplerende oplysninger blive anført som bidrag til mosaikken.

Med de nødvendige forbehold over for kilderne bekræftes Gjellerups påvisning af, at mange adelsbørn fra tidlig alder blev givet i hus og pleje hos nære eller fjernere slægtninge, drengebørnene meget tidligt for så at blive kaldt hjem ved 6–7 årsalderen, når skoleundervisningen skulle begynde, døtrene gerne noget senere og i længere tid. Når der foreligger flest vidnesbyrd om at pigerne kom ud i pleje,

kan det naturligt hænge sammen med at pigernes mulighed for at komme hjemmefra udelukkende lå heri, og at deres uddannelse væsentlig faldt inden for de huslige rammer (s. 24), mens drengene under alle omstændigheder havde udsigt til ophold ved skoler, udenlandsrejse m. v., men det er også tænkeligt, at det skyldes en indbygget tendens i kildegrundlaget. Uvilkårligt vil en ligprædikenforfatter dvæle ved denne ofte eneste bemærkelsesværdige begivenhed i den unge piges liv, hvorimod det dramatiske islæt for drengenes vedkommende snarere lå i overgang til skole m. v. (jfr. s. 20 øverst). Det er jo som regel ligprædikenforfatternes personlige skøn over begivenhederne der må bygges på – og det er uheldigvis i disse præstemænds varierende og mere eller mindre søgte begrundelser for fremmedplejeskikken man skal lede efter de hensigtsmæssighedsforestillinger som måtte ligge bag den.

Det er en af B. A.s fortjenester at have punkteret den ideologi, Gjellerup forsøgte at opstille bag praksis. Afvigelserne fra skikken synes efter B. A.s gennemgang ikke at have været så få eller være følt så påfaldende, som han mente, og hans antagelse, at den ældre generation blev anset for bedre kvalificerede børneopdragere end den yngre, kan kun have begrænset gyldighed, forsåvidt som B. A. kan vise (bilag 1), at de fleste slægtninge, som tog sig af adelsbørnene, tilhørte samme generation som forældrene. Det vises desuden, at en række forskelligartede faktorer som mors eller fars død, sygdom, krig, embedsgerning i fjerne egne m. v. spillede ind, så at man kan betvivle, at der overhovedet lå nogen almen hensigtsmæssighedsforestilling til grund. En af de få adelsmænd, der notorisk var pædagogisk bevidst, Holger Rosenkrantz, foretrak at beholde sine børn hjemme til skolealderen eller senere. Man må vist nøjes med at konstatere, at skikken eksisterede og prægede (høj)adelens opdragelsesmønster, men tilpasset de enkelte familiers eller slægtens aktuelle behov. Når det et par steder nævnes, at enebørn blev holdt hjemme, og tillige anføres, at enker »almindeligt« holdt deres børn hjemme under foregivende af at børn var enkeværn (nævnt s. 21, men uden dokumentation), kunne man fristes til at spørge, om ikke de private familieforhold i højere grad end skildret kan have haft betydning. Influerede en søskendefloks størrelse og sammensætning mon på valg af pleje? modtog familier, der afgav børn, selv børn udefra? og hvor vidt var det barnløse ægtepar der tog børn i pleje? Muligvis vanskeligt at svare på, men de siger og skriver to

eksempler, der anføres som svar på det sidste spørgsmål (s. 22 f), turde mere være plukket af bunken af foreliggende explicite oplysninger end stå i noget rimeligt forhold til virkeligheden.

Et andet spørgsmål, som ikke stilles, er om der har været variationer i mønstret fra landsdel til landsdel. Det synes at have været tilfældet i den fase af opdragelsen, hvor en del af drengene blev placeret uden for deres oprindelige milieu, ved skoleinstitutioner eller i huset hos en skolemester, hos en fremtrædende gejstlig eller hos en københavnsk professor. At der er fundet flere oplysninger om børnenes anbringelse ved katedralskolerne i Jylland end i det øvrige land fremgår ved en sammentælling af de s. 40 meddelte discipeltal, hvor o. 55 af 80 er jyske. Det er svært at afgøre, om forholdet beror på skævheder i materialet, men ser man på den ligeledes ufuldstændige (men af anm. supplerede) elevfortegnelse for Herlufsholm, viser en skønsmæssig foretaget gennemgang, at overvægten ved de jyske skoler modsvares af en tendens til, at Herlufsholm – uagtet sin stilling som kostskole – navnlig blev besøgt af adelen fra øerne og Østdanmark. Konstateringen af det relativt store antal besøg af adelige ved latin- og katedralskolerne, vist i bilag 4, er iøvrigt en af bogens overraskelser og giver et værdifuldt supplement til elevfortegnelserne fra Herlufsholm og skolen i Sorø, af hvilke sidstnævnte mest tydeligt opfyldte et behov og fra sin oprettelse i 1586 til 1623 blev frekventeret af ikke mindre end 195 adelige fra hele landet (Sorøbogen I, s. 359). Skønt det netop af skolerne på Herlufsholm og i Sorø fremgår, at hverken adelsægteparret Birgitte Gjøe og Herluf Trolle eller kongen, Frederik II, ønskede at sætte undervisningsmæssige skel mellem adelsbørn og andre – planer herom fremkom først ved Sorøakademiets stiftelse – må det nok betegnes som usikkert, om adelsbørnene i latinskolerne har været fuldt integreret i den almindelige undervisning. De opholdt sig gerne i huset hos skolemesteren selv eller en fremtrædende gejstlig i byen og kan der have nydt forskellige begunstigelser, herunder nogen privat undervisning, i visse tilfælde måske overvejende en sådan (jfr. bilagets spørgsmålstegn).

Omtrent ækvivalerende med eller undertiden efter et latinskoleophold modtog enkelte drenge undervisning i forbindelse med et ophold i huset hos en københavnsk professor, dog vel at mærke ikke eller kun i begrænset omfang af husfaderen selv, men af en dertil ansat (studenter)informator. Motivet til valg af et sådant sted har for-

mentlig nok så meget som undervisningen, som jo også kunne nydes andetsteds, været bibringelse af et udvidet milieukendskab under betryggende former, evt. som forberedelse til rejse til udlandet. Som af forf. fremhævet skal de få udsagn om overværelse af forelæsninger på universitetet ligesom de enkelte tilfælde af immatrikulation ikke uden videre tages som udtryk for egentlig studieaktivitet. Oversigten i bilag 3 kan forøges med bl. a. Henrik Gyldenstierne(?) og Otto Huitfeldt, der var i huset hos Johs. Machabæus, og Aksel Brahe der opholdt sig hos Jesper Brochmand; immatrikulation af fynske adelsmænd som Karl Urne 1538, Otto Emmiksen 1548 og Tønne Friis 1601 fremgår af listen over fynske studenter 1479–1611 i skoleprogrammet fra Odense Katedralskole 1866, s. 52ff).

Oprettelsen af Sorøakademiet i 1623 var et modtræk mod adelige udenlandsrejser i ung alder, motiveret ved valutaforbruget og faren for annammelse af religiøse vranglærdomme. Det var til at begynde med en ren adelsanstalt og bød på en række fag, som hidtil havde måttet søges ved udenlandske undervisningsinstitutioner, moderne sprog, historie, geografi og opøvelse i ridderlige færdigheder. Herfor redegøres der i al korthed, mens der som ovenfor nævnt er opstået en uheldig lakune i fremstillingen af uddannelsesforløbet ved forbigåelse af det tilsvarende uddannelsestrin i tiden før 1623, der da i vid udstrækning blev henlagt til udlandet, fortrinsvis Tyskland, fordi det danske undervisningssystem ikke svarede til adelens krav. Det er en misforståelse at betragte »udenlandsrejsen« som et entydigt begreb. Når f. eks. Christian Friis o. 10 år gl., Jakob Bjørn o. 11 år gl. og Frederik Skovgaard o. 12 år gl. blev sendt til Rostock, Mogens Ulfeld 13 år gl. til Wittenberg, Mogens Kaas 14 år gl. til Leipzig, Erik Hardenberg o. 10 år gl. til Danzig, Jesper Friis 11 år gl. til Lüneburg, Niels Krag o. 15 år gl. til Lübeck, Predbjørn Podebusk 11 år gl., Falk og Mogens Gjøe 11 og 14 år gl., Jakob Huitfeldt 13 år gl. og talrige andre unge til Strasbourg etc. etc. – så var det ikke som senerehen for at drive universitetsstudier, bese landene og blive verdensmænd, men i første omgang ganske enkelt for at gå i gode skoler og nyde dygtige pædagogers undervisning. Hverken på Herlufsholm eller i Sorø skole blev der undervist i andre sprog end latin (og måske græsk), og med støtte i ligprædikener, breve m. v. tør det hævdes, at foruden en forventelig større kvalitet og et større spektrum i undervisningen har også muligheden for en grundig tilegnelse af tysk sprog-

færdighed, nødvendig ved hoffet, i militæret og tildels i kancelliet, været ledende bevæggrund til at sende disse børn uden for landet. Ude på adelsgårdene har desuden i et vist omfang en elementær tyskundervisning fundet sted. Til de af B. A. s. 54, 76 og 91 givne eksempler kan føjes vidnesbyrd i testimonier og breve m. v. om tyskfødte præceptorer, der søgte til Danmark, f. eks. Rørdams universitetshistorie II s. 367, III s. 451 f, IV s. 616f; Kirkehist. Saml. 3:1 s. 776, 778; 3:3 s. 259ff; Badens Universitetsjournal 1795 s. 171. –

I et lille interessant, men ufuldstændigt kapitel om »Ved hoffet« redegøres der for adelsbørns tilstedeværelse ved de danske hoffer. De optræder i to forbindelser: som selskab for kongebørn under opdragelse og som pager eller »edelknaber« hos medlemmer af kongefamilien, pigerne som jomfruer i dronningernes jomfrukammer. Efter hvad B. A. har kunnet konstatere blev prinsesserne ikke undervist sammen med andre jævnaldrende, men det var praksis for prinsernes vedkommende, og med de mange drengebørn i kongefamilien ca. 1540–1640 blev det et ikke ringe antal adelsdrenge, som deltog i prinseopdragelsen. Listen herover i bilag 5 s. 119 f er langtfra komplet. Dertil skal føjes Holger Ulfstand 1556 (Carl S. Petersen, Afhandlinger, s. 46), en søn af Ludvig Munk 1589 (Dronning Sophies kopibøger, s. 75) og en Belov 1590 (Molbech s. 290). I forbindelse med prins Christian (V) anføres to navne, mens det af instruksen for hans hofstat 1610 fremgår, at tallet var 8 (Christian IV.s breve I, s. 45–48), Gyldenløverne havde i Sorø 4 edelknaber med særskilt præceptor og nogle opvartende pager (Sorøbogen I, s. 445), af dem nævnes i Kancelliets brevbøger 26/4 1625 Oluf Brockenhus, en von Lützow og en Lindenov, og mellem Valdemar Christians edelknaber var – ligeledes med egen præceptor – Caspar Markdanner, Mouritz Skade og C. F. von Gersdorff (Kancelliets brevbøger 23/9 1630, 17/7 1633 og 2/5 1635). Listen over edelknaber hos kongen s. 120 bygger væsentlig på ligprædikener og adelsårbog og kunne være suppleret fra andre kilder. Det burde desuden have været nævnt at også dronningerne og de voksne prinser havde sådanne opvartende drenge. Antallet af edelknaber hos prinserne kunne lejlighedsvis være ganske stort. I hertug Hans' Ruslandsfærd 1602–03 deltog f. eks. 15 edelknaber, dog overvejende tyske (Historiske Calender I, s. 95f), i Valdemar Christians 1643–45 10 (Hist. T. 6:3, s. 252). Ifølge en opgørelse fra 1634 havde kongen da (mindst) 6, prins Christian (V) 9, hertug Frederik 3 og

Valdemar Christian 2 edelknaber, sidstnævnte to ikke identiske med nogen af de ovennævnte, som blev sendt til Sorø (Christian IV.s breve III, s. 268), og ved prins Christian (V).s hof fandtes 1644 10 (H. Hjelholt, Falsters historie I, s. 217). Søgningen var undertiden for stor, i 1606 måtte kongen give afslag til 3 om at komme til hoffet, i 1608 til 4; de henvistes alle til tjeneste hos adelige lensmænd, men Hans Seefeld, den eneste danske blandt dem, omtales senere som værende dreng i kongens tjeneste (Kancelliets brevbøger 24/4 1606, 2/1, 21/4, 25/4, 27/10 og 28/10 1608). I 1622 søgte kongen afsætning for 3 i prinsens omgivelser, heraf var to tyske og en dansk, Herluf Mormand (Christian IV.s breve I, s. 246). Et fuldstændigt overblik vil først en gennemgang af rentemester- og hofregnskaberne kunne give, dog var som allerede antydet af de to sidste eksempler uden tvivl et meget stort antal af edelknaberne tyske adelsdrenge. Mellem de 20 nævnte i 1634 synes kun 2 eller 3 at være danskfødte, og en gennemgang af Christian (V).s breve giver af o. 20 navne vistnok kun 2 danske (Marcus Pogwisch og Erik Steensen) samt et par holstenske adelsdrenge, resten rent tyske. Det skal lige tilføjes, at en del af de tyske edelknaber optaget ved de danske hoffer fortsatte i dansk tjeneste og slog sig ned i Danmark.

Tjenesten som edelknabe ophørte, når man blev erklæret væragtig, dvs. fik ret til at føre hest og våben og dermed kunne overgå til stillingen som hofjunker. En vis adgang til træning i disse færdigheder har der derfor utvivlsomt været under edelknabens ophold ved hoffet; om edelknaben Hugo von Lützow er det tilfældigt bevidnet, at han fik rideundervisning af kongens staldmester (Christian IV.s breve IV, s. 141), men derudover er man vist stort set henvist til almindelige slutninger, om hvad hofuddannelsen indebar. Man lærte naturligvis anstand og gode manerer (omend det unægtelig ikke vidner særlig fordelagtigt om hofklimaet, når vi hører at Frederik II.s skole på Frederiksborg blev nedlagt på grund af hoftjenernes dårlige indflydelse på ungdommen, Kornerup s. 13), og de mange tyske hoffolks, herunder de tyske edelknabers tilstedeværelse må i daglig omgang have givet de danske edelknaber et praktisk kursus i tysk. Decideret ikke-boglig (s. 37) har hofuddannelsen i det 17. årh. næppe været. Ved hoffet i Gottorp var der ansat en informator for pagerne (Quellen und Forschungen zur Schl.-Holst. Gesch. XIV, s. 109), og i hvert fald ved prins Christian (V).s hof i Nykøbing var der ansat en sproglærer, Jo-

hannes de Wignete, der virkede som informator for de små edelknaber, bl. a. i latin (Hjelholt I, s. 217). Endogså de opvartende, ikke-studerende knaber på Sorø var betænkt med en nødtørftig elementærundervisning (Sorøbogen I, s. 390 f).

Det turde være klart, at tilstrømningen af tyske edelknaber har haft et sidestykke i danske edelknabers opvækst ved udenlandske, navnlig tyske hoffer, en gren af uddannelsen der for danske adelsdrenge formentlig ikke har haft mindre betydning end optagelsen ved de danske hoffer eller i ældre tid tjenesten hos en anset adelsmand; men atter stiller afgrænsningen til de hjemlige forhold sig i vejen for en afrundet behandling. Ikke fordi der er noget mærkværdigt ved hofuddannelsen i det fremmede. Målet var vel ikke stort mere end at erhverve større erfaring og sprogfærdighed, evt. afpudsning af allerede erhvervede færdigheder. I en anbefaling til hertugen af Pommern 1571 for Frederik II.s edelknabe Knud Rud er ønsket om forflyttelse motiveret ved de velordnede forhold ved hertugens hof, »da er zu erbaren Sitten und adelichen Tugenden Ursachen und Exempel haben mag« (Vedel Simonsen, De danske Ruder II, s. 143, jfr. s. 167). Opholdet kvalificerede ham siden til tjenesten som dansk hofjunker.

Den grove inddeling i henholdsvis en »ridderlig« (hof- og militær-) og en »boglig« uddannelse (s. 62) har en vis relevans for det 16. århundredes vedkommende, men i mindre grad for det 17. århundredes. Bortset fra det uklare i begrebet boglig (= latinskoleophold? akademiophold? universitetsophold?) må ved en sådan opdeling hele uddannelsesforløbet tages i betragtning, og sikkert er, at de to former ikke udelukkede hinanden. F. eks. kom C. F. Gersdorff og Niels Juel på Sorøakademiet efter at de havde været edelknaber hos henholdsvis kongen og prins Frederik, og Svend Aage Hansen, der i en opgørelse skelner mellem universitets- og militæruddannelse, opererer da også med kombinationer heraf (Adelsvældens grundlag, s. 186). Men der kan ikke råde uenighed om at studier ved akademier og universiteter i stigende omfang indgik i adelsmandens uddannelse. Og litteraturen fulgte med. I Jakob Ulfeldts bogliste fra o. 1600 fandtes både hofmandslitteratur og værker om fortifikation og krigspraktik.

Hvordan undervisningen formede sig under huslærerens tugt i det adelige hjem, og hvad den gik ud på, belyses kun fragmentarisk i kilderne. B. A. giver i sin velkomponerede mosaik illustrerende eksempler herpå. Skrivning, læsning og regning var naturligt de færdigheder,

som indøvedes i barneårene. Betegnende for kildefattigdommen, og selvfølgelig ikke i overensstemmelse med de faktiske forhold, er at regneundervisning for drengenes vedkommende yderst sjældent er fundet omtalt. Der kan dog gøres et par tilføjelser. I Mogens Gyldenstiernes regnskab for sine børn findes nogle kulturhistorisk interessante notitser om Christian Gyldenstiernes udgifter, mens han opholdt sig hos Anders skolemester (i Roskilde) og på Herlufsholm. De viser, at der under opholdet hos førstnævnte i 1565, da C. G. var 13 år, blev indkøbt nogle regnerekvisitter, nemlig »en regnebog og en regnebøsse at have rengepenge udi« samt fjorten dage senere et regnebræt »at lægge regnskab på«. Sammenlign, at f. eks. Claus Lauridsen Skavbos danske regnebog fra 1552 i sit 3. hovedafsnit behandler regning med regnepenge. Om deltagelse i skolegang vidner iøvrigt en udgiftspost hen på efteråret til: »en lygte at gå i skole med« (Danske Magazin 6:2, s. 310ff). Desuden underviste H. P. Resen som privatpræceptor Frederik Rosenkrantz i regnearterne under et ophold i Rostock (14 år gl.) og senere gennemgik han dem i sit eget hus med bl. a. Jakob Mogensen Ulfeldt (Kornerup, H. P. Resen, s. 72 og 306), eksempler der måske kan tages til indtægt for formodningen s. 68, at regneundervisningen kan være begyndt (eller først for alvor har taget fat?) på et ret sent alderstrin.

Hovedsproget i undervisningen var latin, dernæst evt. tysk; blandt kundskabsfagene synes kristendomskundskab helt at have domineret. Dertil kom øvelse i anstand og konversation. Bogens kup er fremdragelsen af nogle latinske stilebøger med afskrifter af sentenser, dialoger og sædelige foreskrifter samt en fyldig redegørelse for en tysk huslærers undervisning af lensmanden på Antvorskov Wenzel Rothkirchs sønner og døtre, ledsaget af en fortegnelse over undervisningslokalets og hver af de fem døtres håndbibliotek. Hvorvidt dette materiale og de få andre kendte (og gengivne) opdragelsesinstruktioner er repræsentative må stå hen, men de giver særdeles interessante indblik i nogle højadelige opdragelses- og undervisningsprogrammer. Stort set bekræftes det hidtidige indtryk, at der blev gjort mere ud af drengenes undervisning end pigernes, og at latinundervisningen var forbeholdt drengene, mens der ud over de elementære fag blev gjort nok så meget ud af pigernes opdragelse til dyd, fromhed og huslige færdigheder. I redegørelsen for Rothkirch-døtrenes undervisning lægges der vægt på de forskellige former for praktisk regning, vejledning

i brug af kalender, bl. a. med henblik på astrologiske beregninger, og gennemgang af opskrifter og recepter. Det sidste erindrer om, at lægelige husråd var adelsdamernes domæne, og at den kvindelige hovedperson i et tysk drama fra o. 1600, fremstillet som den typiske danske herregårdsdame, var »en jomfru kyndig i den medicinske kunst« (J. Oskar Andersen, Holger Rosenkrantz den Lærde, s. 40).

Det påvises, at de slesvig-holstenske jomfruklostre endnu efter reformationen var velbesøgte opdragelsesinstitutioner for danske adelsdøtre. Alternativet var anbringelse i huset hos slægtninge eller en af de adelsdamer der som Birgitte Gjøe havde gjort det til en profession at opdrage adelspiger. Først fra omkring 15-årsalderen var der, når dronning gaves, chance for at finde optagelse i dronningens jomfrukammer (bilag 5), ved given lejlighed også for at følge en nygift prinsesse til et hof i udlandet (eksempler i Dronning Sophies kopibøger, s. 43ff, 46, 87 og 90f). Til de piger, der lærte tysk (s. 91f), må vel også regnes disse opvartende jomfruer. Dronningerne var i perioden tyskfødte, så det er utænkeligt, at skarerne af jomfruer, der blev indkaldt ved dronningernes ankomst til landet, ikke enten allerede har kunnet eller i årene ved hoffet har lært noget tysk. Sprogundervisning kan da også meget vel være indgået i det program, som forestod de unge piger der blev sendt bud efter i 1597 (s. 37). De skulle ifølge indkaldelsesordren optugtes og undervises af enkedronning Sofie et lille halvt årstid, inden de trådte ind i den nybagte dronning Anna Katrines jomfrukammer. Det undrer ikke, at tysk er det fremmedsprog som omtales hyppigst lært i ligprædikenerne over adelsdamerne. I tilfælde, hvor de ad anden vej vides at have behersket det, er det muligt, at de, som vistnok Lisbet Bryske (Pers.hist.T. 9:4, s. 1f), har lært sig det i voksenalderen.

Foruden boglisterne fra Rothkirch-hjemmet fortæller Jørgen og Aksel Skeels stilehefter, dat. 1586 og 1635, lidt om de bøger, der har været brugt ved latinundervisningen, Catos disticha, Stephanius' Colloquia og et skrift om gode manerer af Johannes Sulpitius, altså principielt de samme som i latinskolerne. Belærings i gode manerer – af forf. lidt pudsigt rubriceret under begrebet »finere dannelse« – var et stående punkt i opdragelsesinstruktionerne, og bøger herom som nævnte Sulpitius indgik i de almindelige stil- og læsepensa. Den håndbog Rothkirch-sønnerne anvendte o. 1650, Giov. della Casas fra 1550-erne, var et usædvanligt levedygtigt værk, en af Det kgl. Biblioteks

udgaver blev indkøbt 1591 af Hans Lindenov under et ophold i Strasbourg, en anden, et med indstregninger og tilføjelser gennemarbejdet eksemplar, af Joachim Gersdorff på Sorø 1629. Først på Sorøakademiet – eller under udenlandsophold – blev orienteringsfag som geografi, historie og politik sat på undervisningsplanen. Der er dog et svagt spor af dyrkning af historien på Herlufsholm. Ordinansen af 1567 påbød her bordlæsning enten af biblen eller »historier«, og 1569 bad Christian Gyldenstierne fra Herlufsholm om at få tilsendt ikke blot biblen og en græsk grammatik, men også »Cransium historicum«, dvs. et historisk værk af Albert Krantz, der bl. a. havde skrevet om de nordiske rigers historie (Dansk Magazin 7:6, s. 72; Breve til og fra Mogens Gyldenstjerne III, s. 233). Følger man bogkøbene under de 15–18-åriges rejser og studieophold, finder man fra 1570'erne og fremefter klare udtryk for interessen for historiske emner og stats- og samfundsorienterende fag.

For ikke at give undersøgelsen slagside er med velberåd hu kongebørnenes mere veldokumenterede opdragelse holdt uden for, men på de elementære områder har denne næppe afveget fra adelsbørnenes, og hvad angår den indlæringsmetode, som stilehefterne vidner om, ville jævnførelse med lignende levninger fra såvel kongebørnenes som latinskoleelevernes skolestuer have givet analysen mere bredde. Men der er sagt nok om, hvad bogen ikke giver sig af med. De givne randbemærkninger skal ikke overskygge, at B. A. har overvundet mange vanskeligheder og ydet et djærvt og fortjenstfuldt pionerarbejde inden for et alt for sjældent studeret felt. Om børneopdragelsen til 10–12årsalderen vil der formodentlig ikke være stort mere at sige, derimod utvivlsomt et og andet om den følgende fase i uddannelsesforløbet, når – som rimeligt er – de forskellige former for uddannelse i det fremmede drages ind. Man må håbe, at B. A. vil fortsætte sine lovende studier og engang give et afrundet billede af adelsopdragelsen, set i såvel den individuelle personlige som pædagogiske og samfundsmæssige sammenhæng. *Harald Ilsøe*

INGRID MARKUSSEN: *Prinsesseskolerne i Søllerød sogn 1721–1823*. Særtryk af Søllerødbogen 1971, udgivet af Historisk-topografisk Selskab for Søllerød kommune. 141 s., ill.

Pietismen interesserede sig for børneundervisning så vidt, at den ønskede, at alle børn skulle lære at læse, for at de selv kunne læse bibe-

len og tilegne sig de nødvendige kundskaber i religion. Fyrster og godsejere, der var grebet af pietismen, gik derfor i lag med at indrette børneskoler på deres enemærker. I Danmark indrettede Kristian d. 6. således et almindeligt folkeskolevæsen på landet ved love af 1739 og 1740.

Optakten til dette var dels Frederik d. 4.'s rytterskoler, dels en række skoler, som forskellige godsejere lod etablere på deres godser. Blandt de mest initiativrige skolegrundlæggere var kong Frederik d. 4.'s søskende, prins Carl og prinsesse Sophie Hedevig. De to søskende oprettede tilsammen 23 skoler på deres forskellige besiddelser. 5 af dem lå på prinsesse Sophie Hedevigs gårde, Dronninggård og Frederiksdal i Lyngby og Søllerød sogne.

Det var i 1971 netop 250 år siden, disse skoler blev funderede og i den anledning har Historisk-topografisk selskab for Søllerød kommune i forbindelse med lokale skolemyndigheder ladet et jubilæumsskrift udarbejde. Forfatteren er amanuensis Ingrid Markussen fra Instituttet for dansk skolehistorie. Ved at gennemgå en række gejstlige og verdslige embedsarkiver har fru Markussen fremdraget et stort stof, og det har været hendes hensigt at belyse dels de synspunkter, der lå til grund for skolernes oprettelse og styrelse og dels de enkelte skolers udvikling og dagligliv og samspillet mellem dem og befolkningen og myndighederne på egnen. Læseren bliver præsenteret for mange interessante enkeltheder. Således oplyses det (s. 19), at der var bondeskoler i sognene, før prinsessens skoler indrettedes. Det var ikke enestående i landet, tværtimod. Men det fortæller om bøndernes egen vurdering af nødvendigheden af en vis undervisning af deres børn, en væsentlig forudsætning for, at det nye skoleinitiativ kunne få succes. Det er også vigtigt at få fremhævet (s. 17), at der var andre motiver for skolernes oprettelse end pietismens. Prins Carl havde således også højnelse af bøndernes materielle kår for øje, når han lagde så mange kræfter i arbejdet med at skaffe bønderbørnene undervisning, som han gjorde. Det har også stor interesse at få gjort rede for (s. 20) de økonomiske problemer, der måtte løses for at få skolevæsenet til at fungere, og i den forbindelse (s. 31) at få konstateret, hvordan skolehusene faktisk kom til at se ud. Lærerproblemet klaredes ved, at nogle af de tidligere skoleholdere fortsatte under den nye ordning (s. 36), men ellers møder man i forbindelse med fastsættelse af de krav, lærerne skulle opfylde, den fra tiden velkendte diskussion om,

hvorvidt pietistisk gudsfrygt og vandel skulle have fortrin frem for faglig kunnen (s. 24).

Undervisning og undervisningsmateriel i disse skoler svarede til det, man finder i andre af tidens landsbyskoler, katekismusbøger, abc-er, bibler og en huspostil (s. 30 f). Prinsesseskolerne synes dog hvad udstyr angår, at have hørt til blandt de bedst forsynede landsbyskoler på den tid. Gennem oplysninger om forældre og børn, forsømmelser og opdragelsesmetoder, skoleholderne og deres forhold til overordnede og til skoledistrikternes beboere træder der et billede frem af dagliglivet i disse skoler, som lader mange af det 18.århundredes kendte træk til syne. Med udgangspunkt i Junges beskrivelse af almuens humane opdragelse af deres børn (s. 52) plæderer Ingrid Markussen for, at også opdragelsesmetoderne i skolerne hørte til de milde, blandt andet som følge af filantropismens indflydelse. Er det rigtigt, må det utvivlsomt betegnes som karakteristisk for undervisningsmetoderne der på egnen i forhold til andre egne. Nu vil opdragelsesmetoderne i den tids skoler naturligvis som i andre tiders skoler veksle fra sted til sted og først og fremmest være bestemt af den enkelte lærers personlige indstilling, og man kan da også møde adskillige skoler i det 18. århundrede, hvor korporlig revselse sjældent forekom. Men hårdhændede omgangsformer, både mellem voksne indbyrdes og mellem voksne og børn træffes så ofte i datiden, at de må anses for anerkendte og selvfølgelige. Bogen om prinsesseskolerne fremlægger da også et stort antal tilfælde på konflikter mellem de personer, den lader optræde på arenaen i Søllerødegnen. Når der, som det anføres (s. 52), mangler eksempler på, hvordan forældrene så på sagen, er der grund til at mene, at det skyldes, at de tog den, som de forskellige lærere fandt for godt at udforme den. Det anførte eksempel (s. 40) på, at et genstridigt barn fra en af skolerne hensættes i Christianhavns børnehus, taler heller ikke just om mildhed, og at der blandt lærerne nævnes flere brådne kar, peger jo i retning af mindre idealistisk fremfærd hos de respektive skoleholdere.

Efter 1780 bliver skildringerne meget fyldige, fordi kildematerialet vokser. Man hører om skoleholderlønninger, der næppe strakte til de daglige fornødenheder, om bygninger, der stadig måtte repareres, om en skole, der brændte, hvorved skoleholderen blev ganske forarmet, om talrige problemer med boliger, skolestuer, skolelodder, duelige og mindre duelige skoleholdere, om provste- og bispevisitatser

og biskop Balles visitatsmetode. Der gives her igennem et fyldigt og alsidigt billede af forholdene i prinsesseskolerne i de årtier. I det store og hele svarer det til, hvad man møder i andre landsbyskoler på den tid, men de mange enkeltheder giver et fyldigere billede af skolevæsenet i disse sogne, end man har det ret mange andre steder fra.

1814-loven (egentlig begyndt 1806) ændrede prinsesseskolerne, så de opfyldte den nye lovs krav. Forfatteren gennemgår skolevæsenets omlægning. Der bliver nye skoledistrikter, bedre lærerlønninger, nye lærere med seminarieuddannelse, der dog ikke alle præsterede bedre undervisning end de gamle skoleholdere, skærpelse af mødepligten ved hjælp af skolemulkter, ny skoleadministration med skolekommissioner, skolepatroner, skoleforstandere og amtsprovster. Også for denne periode fremdrages en mængde træk fra hverdagen, der giver et godt billede af problemerne med bygninger, undervisningsmidler, lærere, elever, forældre og myndigheder. Bogens sidste afsnit skildrer, hvordan de gamle skoler omdannedes til kommunale skoler og mistede deres gamle præg af priviligerede skoler, en proces, der afsluttedes 1823.

Bogen er skrevet ud fra et lokalhistorisk synspunkt sådan at forstå, at forfatteren lægger hovedvægten på at fremlægge så mange præcise detaljer som muligt om alle behandlede problemer, selv om det også fører med sig, at overblikket bliver mindre klart. Det er den opgave der har været stillet, og den er løst på tilfredsstillende måde. For lokalhistorikeren og den lokalt orienterede læser er der overordentlig mange værdifulde oplysninger at hente. For faghistorikeren, der i forvejen er fortrolig med skolevæsenets historie, som det formede sig i sognene i det øvrige land i de samme tidsafsnit, er den lokalhistoriske udformning af afhandlingen også tilfredsstillende, idet han vil konstatere, at hovedproblemerne i prinsesse Sophie Hedvigs skoler svarede til dem, landets øvrige landsbyskoler havde at slås med. Hvad der var af særpræg ved skolerne i Søllerød og Lyngby sogne, vil han hurtigt kunne udskille. Væsentlige forskelle lå i en større interesse fra godsejernes side, der blandt andet viste sig i bestræbelser for, at bønderne blev fri for at betale for undervisningen, og i etableringen af en interesseret og effektiv administration, der sørgede for, at skolehuse og hjælpemidler holdtes i en tålelig stand. For den almindeligt orienterede læser uden særlig faglige eller lokale forudsætninger kan det der-

imod nok knibe at få overblik. For ham havde det været en fordel med en fyldigere orientering i den almindelige udvikling af landsbyskolevæsenet i den behandlede periode og en klarere placering af udviklingen i prinsesseskolerne i forhold hertil, så han havde været i stand til at se, hvad der var fællestræk, og hvad der særlig karakteriserede udviklingen i skolerne i Lyngby og Søllerød sogne. Men det er ikke i første række hans interesse, man har villet varetage, og derfor kan der konkluderes således – Ingrid Markussen har løst sin opgave på en god måde, idet hun har lagt vægt på at tilfredsstille den lokalt interesserede læsers interesse.

Georg Hansen

SIGV. ELLKIER-PEDERSEN: *Bogen om Rytterskoletavlerne. En undersøgelse i 250-året (1721–1971).* 120 s. Universitetsforlaget i Aarhus. 1971.

Sædvanligvis er det en lidt prangende titel at give en bog, når forfatteren udgiver »Bogen om . . .« I Ellkier-Pedersens tilfælde vil jeg mene, at titlen er dækkende. En grundigere undersøgelse og beskrivelse af rytterskolernes sandstenstavler vil næppe se dagens lys. Forfatteren har ikke bare taget stenprøver af tavlerne for at få fastslået at de er Westphalske Oberkirchsandsten (der på grund af udskibningshavnen ofte bliver betegnet som Bremer-sandsten), men han har også undersøgt målkombinationer for at finde tavlernes idealmål, han gennemgår den sandsynlige arbejdsgang ved tavlefremstillingen fra brydning til tekstoptrækning, og han gennemgår særlig grundigt selve tavleteksten.

Bogen er forsynet med et fototeknisk set fremragende billedmateriale, der viser tavlerne eller dele af dem med ægte pietetsfølelse. Særlig interesse har forfatterens undersøgelse af, hvem der kan være forfatter til mindetavlernes danskprogede vers. I så godt som al foreliggende rytterskolelitteratur oplyses det, at forfatteren var kancellisekretær Frederik Rostgaard. Ellkier-Pedersen afviser dette med henvisning til Christian Bruuns dybtgående Rostgaardbiografi, hvori præsten i Helsingør Jørgen Friis udpeges som forfatter. Ellkier-Pedersen sandsynliggør Bruuns oplysning om, at Rostgaard ikke var forfatter til mindeversene ved at fremvise et udkast til teksten fra Rostgaard, der blev forkastet. Derimod kan han ikke helt tilslutte sig Bruuns oplysning om, at Jørgen Friis skulle være forfatteren. Han har gennemgået Jørgen Friis' produktion, som blev udgivet i 1752 af dennes søn, og her er

mindeversene ikke med. Gengivne vers fra Jørgen Friis' hånd fra tiden omkr. 1720 viser heller ikke digterisk lighed med mindeversene, selv om ordvalg og tankeforbindelser ikke udelukker, at Jørgen Friis kan have lavet et udkast, som en sikrere digter har givet en endelig udformning. Ellkier-Pedersen er derfor tilbøjelig til at mene, at kongen har benyttet sig af et udkast fra Jørgen Friis, som derefter er blevet udarbejdet i kongens navn under den bestemte forudsætning, at kunstneren skulle forblive anonym, en skik som kendes fra litteraturens og musikkens verden.

Ellkier-Pedersens teori bestyrkes ikke af hans senere omtale af de mindevers, som kong Christian VI lod indgravere på mindetavler over de skoler, han opførte på de kongelige godser i Dragsholm distrikt i 1735. Her var forfatteren ikke anonym, men kendt som amtmanden, Frederik Adeler, og et udkast fra Jørgen Friis blev da forkastet. Et mere dybtgående studium af Rigsarkivets arkivalier vil måske kunne give oplysning om Rytterskoletavlernes forfatter. Ellkier-Pedersen konstaterer, at af de oprindelig 232 opsatte sandstenstavler er kun 5 helt forsvundet i dag. De bevarede 227 tavler har alle været nedtaget og flyttet en eller flere gange i løbet af de næsten 250 år, der er gået siden de blev opsatte.

Der ligger fra forfatterens side et stort arbejde bag en næsten 30 s. lang detaljeret beskrivelse af de 227 tavlers nuværende tilstand, ophængningsforhold, ophængningssted og ejerforhold. For skolehistorien har de afsnit interesse, hvor forfatteren har opstillet en bestemt problemstilling, eller hvor en linie i udviklingen bliver trukket op. Men disse afsnit er kun få, og som helhed er bogen om rytterskoletavlerne mere af museal end af skolehistorisk betydning.

Ingrid Markussen

OLE WARTHOE HANSEN: *Skolehistorisk billedbog fra Randersegnen og Djursland.* Historisk Samfund for Randers Amt, 1971, 32 sider.

Skolehistorisk appetitvækker

Animeret af Selskabet for dansk Skolehistorie har Historisk Samfund for Randers amt fået den gode idé at udsende en skolehistorisk billedbog. At bogen er udsendt i Randers kan næppe undre, for det er en af de egne, hvor lokalhistoriens og skolens verden er tættest ved hinanden, personificeret i bogens redaktør *Ole Warthoe-Hansen.* Pædagogen fornægter sig da heller ikke i denne

bog, der er en smuk og nærværende buket af løse ender beregnet på at vække interessen for skolehistorie. Det er velgørende at se en lokalhistorisk bog, der arbejder så bevidst formidlende, og så klart sigter mod et forudsætningsløst publikum. Såvel emnet selv som dets behandling i denne bog må kunne nå ud til mange mennesker, men det er vanskeligt at bedømme for én, der i forvejen er vakt for sagen. Derfor bad jeg (E.-M. B.) Lolland-Falsters Stiftsmuseums nyeste medarbejder, en journalist der er udstationeret som civil værnepligtig, om at bedømme bogen, og her er hans vurdering:

Med udgivelsen af billedbogen har Historisk Samfund for Randers Amt begået et eksperiment, som man trygt kan anbefale andre lokalforeninger at følge op. Ideen er kort og godt provokerende: Indsaml lokalt skolehistorisk billedmateriale, skriv en kortfattet provokerende og animerende tekst – helst med mange spørgsmålstegn, udgiv et billedhæfte med materialet, og som et naturligt resultat vil der fremkomme nye oplysninger til gavn for den lokale skolehistoriske forskning!

Billedbogen, der er lavet i samarbejde med Selskabet for dansk Skolehistorie, går endnu videre. Ud fra den kendsgerning, at vor tid har oplevet et langt mere nuanceret skolebillede end nogen anden periode beskriver den også nutidens skole (motorcykler parkeret i skolegården) og giver sluttelig en smagsprøve på fremtidens tekniske hjælpemidler i undervisningen.

Væsentligst er dog vidnesbyrdene fra det 17., 18. og 19. århundrede, der periferisk beskæftiger sig med almueundervisningen i den middelalderlige kirkelade i Ørsted kirke, Frederik den Fjerdes rytterskoler, De dronningborgske Rytterskoler og godsejerskolerne m. m.

Glemt er heller ikke fortidens gymnastikundervisning. Bogen fortæller fængslende om gymnastiktimerne kort efter gymnastikundervisningens indførelse i 1814. Til det formål er udarbejdet en tegning af aktiviteterne på gymnastikpladsen ved Gerrild skole.

Alt i alt et fængslende stykke lokalhistorie, hvori man kun savner én ting: At bogen var bedre gennemarbejdet. Man føler, at forfatteren ikke har arbejdet i kronologiske baner!

Knud Erik Tagmose

Lad denne dobbelt-anmeldelse slutte med et par ord om bogens udseende. Den er fornemt udstyret med massevis af billeder; den er i tværformat, der lader billedmaterialet komme til sin ret, og der er i det hele arbejdet mere bevidst med opsætningen, end man er vant til

i dansk lokalhistorie. Det er således storartet at inddele bogen i en række små afsnit med en kort introduktionstekst under hver overskrift. Hovedtekst og billedtekster lever sammen, men alligevel har hver sit liv, således at de kan læses næsten uafhængig af hinanden. Derved opnås det meget værdifulde, at bogen virker på to niveauer. Kun er det synd, at man har valgt to skrifter, som misklæder hinanden så meget som den aristokratiske garamond og den karakterløse avisskrift excelsior. Dette samt de hyppige skift mellem to- tre- og fire-spaltede sider gør lay-outet lovlig kompliceret. Men det er småting, som ikke rokker ved, at Ole Warthoe-Hansen har redigeret en spændende og varm bog, som på flere felter er en tiltrængt og velkommen fornyelse i dansk lokalhistorie.

Else-Marie Boyhus

L. S. RAVN: *Lærerne under sprogreskripterne 1851–1864.* Sydslesvigske år og dage. Udgivet af Poul Kürstein. Forlaget Skandia, N. A. Sørensen KG. Flensborg. 1971. 295 s.

Der har været megen debat om de såkaldte »sprogreskripter«, hvormed den danske regering i årene fra 1851 og til krigen 1864 søgte at værne om dansk sprog i Mellemslesvig.

Uden at man egentlig ved hvorfor, var det gået således, at der siden reformationstiden var blevet prædiket på tysk i kirkerne i det sydlige Slesvig omtrent til den nuværende statsgrænse, skønt folkesproget i store dele af Mellemslesvig var den danske sønderjyske dialekt. Yderligere havde man sidenhen bestemt, at skolesproget skulle følge kirkesproget, for at børnene fra de dansktalende hjem kunne forstå præstens konfirmandundervisning og befolkningen følge præstens prædiken. Denne mærkværdige ordning kunne selvfølgelig kun svække det danske sprogs stilling i Mellemslesvig.

Efter krigen 1848–50 søgte man fra dansk side at bøde på dette misforhold ved sprogreskripterne. De blev gennemført af regeringskommissæren for Slesvig, F. F. Tillisch, men udformningen skyldes væsentlig hans nære medarbejder, den da 35-årige jurist A. Regenburg, der havde fået overdraget bestyrelsen af kirke- og skolevæsenet i Slesvig. Det blev ved reskripterne bestemt, at i Tønder købstad og i 49 mellemslesvigske sogne skulle der skiftevis prædikes på dansk og på

tysk, og i skolerne skulle der gradvist indføres dansk undervisningssprog. Der skulle dog gives 4 ugentlige timers undervisning i tysk.

Man skulle rent umiddelbart synes, at det var en rimelig ordning, men i befolkningen mødte den megen modstand. De religiøse forestillinger var man kun vant til at udtrykke i det tyske sprog, medens dansk kun rummede hverdagslivets gloser. Endvidere betød det rent praktisk meget for ungdommens fremtid, at den var godt oplært i det tyske sprog, da forbindelserne indenfor håndværk og handel for en stor del førte sydpå. På grund af den modstand, som reskripterne mødte, har det været meget diskuteret, om denne sprogpolitik var et fejlgreb.

Med den her nævnte bog om »Lærerne under sprogreskripterne« er der givet et grundlag for en saglig vurdering af sprogreskripterne på godt og ondt for skolevæsenets vedkommende. Tidligere stadsskoleinspektør i Storehedinge, L. S. Ravn, der har gennemført arbejdet, er selv sønderjyde, er gennem familietraditioner fortrolig med landsdelens sprogproblemer og har tidligere udgivet »Oplysninger om tysk uddannede lærere, der blev efter 1920« og »Dansk uddannede folkeskolelærere i Nordslesvig under preussisk styre«.

Der ligger et beundringsværdigt arbejde bag denne bog. 360 læreres forhold er undersøgt. 80 skoler i Sydslesvig er besøgt. Visitatsberetninger fra lærere, præster, provster og biskopper er gennempløjet. Ikke mindst værdifuldt er det, at det er lykkedes at finde frem til og redde en række af de skolekrøniker, som det fra 1855 var påbudt lærerne at føre (jvfr. herom i nærværende årbog 1971, s. 76–90).

Resultatet af undersøgelsen med hensyn til vurderingen af reskripterne kan sammenfattes således:

Det er et spørgsmål, om grænserne for reskripternes område var trukket rigtigt. Regenburg lod sig ikke vejlede af de betænkninger, som var indhentet fra visitatorierne (amtmand og provst i hvert provsti). »I Angel valgte Tillisch og Regenburg halvt i blinde«.

Det er også et spørgsmål, om det ikke havde været rimeligt at variere kravene til sprogskiftet under hensyn til den uensartede situation. Det kunne vel tænkes, at man i de sydligste sogne var begyndt med en tvesproget ordning. »Der havde nok været anledning til at lægge sig Christian 8.s program på sinde: at bevare, hvad der var levnet, eller i det mindste at afpasse sprogreformen efter de rådende forhold.«

Ved bedømmelsen af sprogreskripternes betydning må mange praktiske vanskeligheder tages i betragtning, forhold, som ikke har med det nationalpolitiske at gøre. Disse vanskeligheder gøres der nøje rede for i den rent skolehistorisk meget oplysende skildring af skoleforholdene: Skolernes primitive indretning, den urimelig høje klassekvotient (op til 100, undertiden endda derover), vanskelighederne med at skaffe danske skolebøger til erstatning for de tyske (der gives en meget omfattende fortegnelse over de dengang anvendte tyske såvelsom danske skolebøger), lærernes ringe økonomiske kår, der medførte utallige forflyttelser, de mange skoleforsømmelser, der skyldtes småkårshjemmenes behov for børnenes arbejdskraft. Endelig mindes der om, at der var lagt op til et arbejde på meget langt sigt, men da reskripterne omgående blev ophævet i 1864, kom de kun til at virke i 13 år. »Reskripterne har krav på, at også dette synspunkt indgår i bedømmelsen af dem.«

Med hensyn til det metodiske og pædagogiske findes det fuldtud forsvarligt at skifte undervisningssprog, når det drejer sig om dansk som undervisningssprog og ikke som undervisningsgenstand. »Normalt begavede børn med regelmæssig skolegang er i de første skoleår særdeles modtagelige, når det gælder om at lære sprog efter »naturmetoden«.«

Et meget afgørende spørgsmål er, om det var forsvarligt overfor hjemmene at foretage dette sprogskifte, der som nævnt mødte megen modstand, særlig i Angel, specielt i og omkring Sørup sogn. Forældrene nægtede undertiden at betale deres andel i udgifterne til nye skolebøger. Hvor der var råd til det, lod man undertiden børnene undervise privat, men det skabte et uheldigt socialt skel. Men alt i alt hævdes det: »Givet er det, at den dygtige lærer, der nidkært, men også varsomt varetog sin gerning i skolen, evnede efterhånden at tage barnet ved hånden, vinde dets tillid og hengivenhed og dermed var godt på vej til at mødes med hjemmet i fælles interesse«. Og senere i bogen hedder det: »Den danske lærer svigtede ikke den opgave, han under vanskelige forhold var stillet overfor. Vejen fra skolen til hjemmene synes de fleste steder at have været kortere og lettere at gå end vejen fra præstegården til menigheden.«

Problemet var at skaffe lærere, der magtede denne opgave og specielt beherskede det danske sprog i tilstrækkelig grad. Flertallet af de fungerende lærere i 1851 var uddannet på tysk – Tønder seminarium

var dengang tysksproget. Det var derfor nødvendigt at fjerne en del af disse lærere og erstatte dem med andre, der kunne undervise på dansk. Med henblik på udskiftningen af de gamle lærere er der talt højt fra danskfjendtligt hold om de mange nødstedte fordrevne lærere. Med konkrete oplysninger dokumenteres det, at afskedigelserne »kan ikke på nogen måde sammenlignes med dem, der blev gennemført af den preussiske regeringskommissær v. Zedlitz i 1864«.

Det var selvfølgelig ikke let at skaffe kvalificerede lærere. Men det betød meget, at mange unge slesvigere havde søgt uddannelse på seminarierne i Jelling og i Skaarup og derfor uden vanskelighed kunne røgte den danske undervisning.

Megen forandring i undervisningsmetoderne synes ikke at være fulgt med nyordningen. I religionsundervisningen indtog indlæring af katekismen stadig en stor plads, blot blev der for at modvirke tom udenadslæren også stadig lagt megen vægt på katekisationen, der gennem velformede spørgsmål og ved samtale skulle hjælpe børnene til at tænke over og forstå det lærte. Regeringen holdt stadig sin hånd over den indbyrdes undervisning. Seminarierne skulle give dimittendernes afgangsbevis en påtegning om deres evne til at praktisere denne undervisningsform, som mange af tidens pædagoger stillede sig kritisk overfor.

Nye indslag i undervisningen kan dog nævnes. Det menes, at fortællingen har fået mere indpas og i nogen grad har fortrængt den mekaniske udenadslæren. Endvidere kan det nævnes, at dimittenderne fra Skaarup havde fået en særlig god uddannelse i sang og violinspil, og at sangen derfor adskillige steder blev »et udmærket hjælpemiddel i sprogreformens ånd«.

Bogens tese har stadsskoleinspektør Ravn i et interview sammenfattet omtrent således, at disse slesvigske lærere simpelthen var landets børn, og at deres menneskelige og faglige kvalifikationer vejede mere end selv de mest spændte og omskiftelige politiske vilkår. Fortrolige med milieu og dialekt har de formået at vinde både børns og forældres tillid.

Iøvrigt gives der på grundlag af de minutiøse undersøgelser fyldige oplysninger om hver enkelt af skolerne i de blandede distrikter og om hver enkelt af lærerne, hvoraf flere har gjort sig bemærket indenfor politik, videnskab, litteratur eller i det praktiske liv.

Bogen er udgivet af biblioteksklektor Kürstein ved studieafdelingen ved dansk centralbibliotek i Flensborg. Der er indføjet tidligere tryk-

te skildringer af tre af lærerne. Der er fundet talrige illustrationer frem. Noterne er meget fyldige og oplysende. Et godt register gør det muligt at benytte bogen som håndbog. Bogen er tilegnet tidligere vandrelærer Kjems og hustru, der har ydet et mangeårigt betydningsfuldt arbejde i Sydslesvig.

Alle, der arbejder med Slesvigs historie, vil være stadsskoleinspektør Ravn taknemmelig for dette uvurderlige bidrag til belysning af landsdelens skoleliv og nationalpolitiske udvikling.

Asger Nyholm

N. DYRBYE: *Den danske Landbrugsskole 100 år.* Konrad Jørgensens Bogtrykkeri 1969. 227 s.

Landbrugsskolen i Danmark har i historiske fremstillinger ofte været skildret som en aflægger af folkehøjskolen og behandlet i tilslutning til denne. De praktiske fag i forbindelse med agerbruget havde deres faste – og betydelige – plads på timeplanen i Rødding, og Lyngby landboskole, der almindeligvis opfattes som grundlæggeren af den moderne landbrugsskole herhjemme, erkendte fra oprettelsen i 1867 sit nære slægtskab med den grundtvigske højskolebevægelse. Det forekom naturligt i 1891 at finde organisatorisk sammen i Foreningen af højskoler og landbrugsskoler, ligesom det følgende års lovgivning behandlede de to skoleformer under et. Ludvig Schrøder føjede i 1904 et kapitel om landbrugsskolen til sin skildring af højskolen, og siden behandlede også Roar Skovmand la Cours, Anders Svendsens og Niels Pedersens skoler i sin disputats om folkehøjskolen indtil 1892.

Landbrugsskolen har litterært og historisk stået i skyggen af folkehøjskolen, der tidligt blev genstand for omfattende behandling. Der foreligger til landbrugsskolens historie en række jubilæumsskrifter fra enkelte skoler og erindringsbøger af vekslende kvalitet. Her skal dog fremhæves Chr. Christensen, Tune: »Min Livsførelse og Virksomhed« (1918). Med naturligt udgangspunkt i Tune landboskole giver dette værk gode bidrag til landbrugsskolens udvikling op til 1. verdenskrig.

Ved hundredåret for oprettelsen af Lyngby landboskole har Foreningen af danske landbrugsskolelærere markeret begivenheden ved at udsende en bog, hvor landbrugsskolen for en gangs skyld ikke står som et appendix til folkehøjskolen. Opgaven blev overdraget forenin-

gens tidligere formand og den mangeårige forstander for Lyngby landboskole, Niels Dyrbye.

Når man åbner denne jubilæumsbog og blader den igennem, undres man over den mildest talt ringe omhu, der er ofret på den tekniske side. Her plejer festskrifter dog at kunne hævde sig uanset indholdets kvalitet. Illustrationerne er lidet spændende – forstanderportrætter og skolebygninger – men hvad værre er, klicheerne er flere steder ganske elendige. At man har villet være billederne af de gamle Tunelærere (s. 56, 57 og 59) af Jørgen Petersen, Dalum (s. 72) eller af Jakob E. Lange, Fyns stifts husmandsskole (s. 105) bekendt, er ganske uforståeligt. Man skal anstrenge øjnene for at få et indtryk af Borris landbrugsskole (s. 94). Lay-out synes at have været et ukendt begreb for bogens tilrettelæggere (f.eks. s. 123). Trykfejl optræder i betydeligt tal. Her skal blot nævnes, at 1868 og 1855 rykker hundrede år frem i bogens tekst (s. 40 og 172), og at der optræder navne som Korith, Segelche og Nielsen Koldskov (s. 46, 81 og 173). Den tilsynsførende Ludv. Feilberg blev aldrig professor (s. 88), men beklædte i mange år et docentur på Landbohøjskolen, som det rigtigt nævnes på side 160. Til slut i fremstillingen træffer man s. 225 på en litteratur- og kildefortegnelse på ialt 20 numre, hvor utrykte kilder og monografier står mellem hinanden, og hvor Roar Skovmands disputats har fået ny titel, ligesom første bind af Vilh. la Cours erindringer, »Livet begynder«, optræder som »Barndom og første ungdom«! Hver for sig måske småting, men taget under et giver de mange fejl og unøjagtigheder ingen god introduktion til selve fremstillingen.

Forfatteren har valgt at tredele sin behandling af emnet. Først kommer en indledning om landbrugsundervisningen før 1867, hvorunder bl. a. Næsgaard landbrugsskole er behandlet. Derpå følger hovedafsnittet om de enkelte skolers historie, og til slut behandler Niels Dyrbye – her bistået af andre landbrugslærere – mere generelle emner i forbindelse med landbrugsskolernes historie, således forholdet til det offentlige, til Landbohøjskolen, organisationslivet, undervisningsplanerne og elevtilgangen gennem tiderne m. m. Dette sidste afsnit er ubetinget det mest vellykkede i bogen. Væsentligt er et overvejende af statistiske oplysninger bestående kapitel om landbrugsskolernes elever i de sidste godt 70 år. Det fremgår heraf, at tidligere tiders nære sammenhæng mellem elevtilgang og landbrugets konjunkturer fra 1960'ernes begyndelse synes at være afløst af en relativ konstant søgning.

Sikkert med rette ser man her et resultat af den øgede støtte fra det offentlige til uddannelsesformål. En anden tabel viser, hvorledes øerne – og særlig Fyn – op til 1930'erne var forholdsvis stærkest repræsenteret blandt eleverne, mens Jylland siden er kommet på højde med det østlige Danmark. På udarbejdelsestidspunktet kunne man regne med, at henved 85 % af landbrugets unge mænd kom på fagskole. Det absolutte tal for elevtilgangen faldt fra ca. 1960, men stadig flere af eleverne søgte de lange kurser. Et andet afsnit i den generelle del sammenligner undervisningsplanerne gennem landbrugsskolens historie (Lyngby, Tune og Dalum), hvilket udmærket illustrerer de ændrede krav til den faglige dygtiggørelse. Grundfagene – herunder også gymnastik – har måttet vige pladsen til fordel for de tekniske og økonomiske discipliner.

Man kunne have ønsket, at bogen havde samlet sig om disse mere generelle sider af landbrugsskolens historie. Her kunne forfatterens mangeårige arbejde i denne skoleform have belyst problemerne ud fra selvoplevelse og daglig fortrolighed med miljøet gennem næsten et halvt århundrede. Istedet har man bestræbt sig for at få alle skoler og alle forstandere omtalt med det resultat, at der om ingen af disse skoler eller deres mænd bliver sagt noget væsentligt. Skildringerne er i telegramstil med op til 15 à 16 små afsnit på hver side. Det er overvejende forstanderdata uden virkelig karakteristik, citater fra tiltrædelsestaler og årstal for ombygninger eller nye undervisningsplaner. Når man læser disse fremstillinger af de enkelte landbrugsskolers historie, får man så godt som intet indtryk af de enkeltes særpræg. Der er hos Dyrbye ikke megen forskel på Næsgaard og Fyns stifts husmandsskole, og man får ikke fornemmelse af, at Hammerum landbrugsskole og St. Restrup husmandsskole repræsenterer forskellige grene af dansk landbrugsskoles historie. Selv i skildringen af Lyngby landboskole, der rimeligt nok får adskilligt grundigere behandling end de øvrige, kommer man ikke bag denne facade af data. Den eneste gang det er tilfældet, bliver det til nogle for landbrugsskolens historie ganske ligegyldige episoder fra besættelsestiden, der får lige så megen plads som hele skildringen af Nordsjællands landbrugsskole – i registeret opført som Slangerup landbrugsskole.

Umiddelbart før omtalen af Lyngby landboskole citeres Jørgen la Cours berømte udtalelse: »Den danske landboskole er et barn af den danske højskole, og den må som denne bygge på troens og folkelivets

grund«, og Niels Dyrbye fortsætter: »Dette har også været ledetråden for de fleste landbrugsskoler hidtil«. Men hermed er også så godt som alt sagt om denne side af landbrugsskolens historie. Gang på gang citeres ved gennemgangen af de enkelte skoler indvielsestaler og forstandererklæringer, der enten direkte gør la Cours ord til deres eller fastholder, at skolen ved siden af den faglige uddannelse også har almen udvikling og menneskelig modning som mål – selv ved indvielsen af »Den danske fjerkræskole« få år tilbage bliver dette anført (s. 145). I slutningen af forrige århundrede forekommer denne påstand helt indlysende. Der var højskolefag på timeplanen, og det første slægtled af landbrugsskoleforstandere og -lærere var udgået fra højskolen og følte sig personligt knyttet til det grundtvigske oplysningsarbejde. Men allerede Chr. Christensen, Tune, noterede med vemod i 1918, at højskolefagene trængtes ud og den rent landbrugsfaglige skole vandt frem overalt. Alligevel går fastholdelsen af forbindelsen med højskolens form og målsætning – for de missionsk prægede skoler det klart kristelige sigte – igen i de citerede taler og erklæringer. Hvordan førte landbrugsskolerne dette ud i livet, når indvielsen var overstået eller forstanderen havde sluttet sin tiltrædelsestale. Her giver fremstillingen blot otte i yderste almindelighed holdte linier, og det fremgår ikke af behandlingen af de enkelte skoler, om der på dette område eventuelt kunne være forskelle i opfattelsen af at stå på »troens og folkelivets grund«.

Det er skuffende, at forstander Dyrbye tier på dette væsentlige punkt. Hans mangeårige ledende stilling i landbrugslærernes kreds og hans mere end fyrretyveårige arbejde i den danske landbrugsskole lægger op til, at han bedre end nogen anden af landbrugsskolens lærerkorps kunne have belyst dette spørgsmål.

Vi har desværre ikke med dette jubilæumsskrift fået »bogen« om den danske landbrugsskoles historie. På alt for mange punkter forekommer forstander Dyrbyes fremstilling utilfredsstillende, hvad ikke mindst den uheldige disposition, hvorefter alt vedrørende landbrugsskolernes udvikling skulle med, er skyld i. Om bogens tekniske udstyr er allerede talt, og man må også for indholdets vedkommende konstatere, at lejligheden, som hundredårsjubilæet gav til at markere landbrugsskolens betydning i det danske uddannelsessystem, er blevet forpasset.

Claus Bjørn

A. R. SCHACHT: *En praktisk mellemskole. Bidrag til en skolereforms historie.* Selskabet for Dansk Skolehistorie. G. E. C. Gad 1971. 157 s.

»Jeg forstod, at det ikke kunne nytte med gammeldags gennemgang, lektielæsning og overhøring. Heller ikke med den bestandige spørgen og given svar. Jeg kasserede den fra fædrene arvede opdeling i fag. Samlede tværtimod på helheder, så vi undgik den stadige skiften fra time til time. Og jeg gennemførte ikke alene et fagenes samarbejde, men et metodernes sammenspil. Børnene kom til at arbejde på egen hånd, så langt de kunne, og derefter med hjælp fra lærer og kammerater. Den differentierede undervisning, som der taltes så meget om, blev tit taget i brug.«

Så enkelt og så værdigt ridser Asger Rosenstand Schacht minderuner over sit virke som lærer. Det sker i 1971, men minderne er fra 20'erne, 30'erne, 40'erne og 50'erne. Vi nikker genkendende til: intet er nyt under solen. 60'ernes og 70'ernes unge pædagogisk og selv-bevidste lærere har haft frænder også i årtierne forud.

Schacht mindes Berlin-rektoren O. Seinig, der i et foredrag i København 1913 havde fremhævet elevernes selvarbejde med tingene, så de fra at være passivt modtagende bliver aktivt deltagende. Han mindes München-professoren Georg Kirschensteiner, der i et foredrag i København 1925 havde betonet, at undervisningen skulle bygge på det størst mulige arbejdsfællesskab, dels mellem eleverne indbyrdes, dels mellem eleverne og læreren. Han fortæller om skolebiblioteksarbejdets start i 20'erne, Vanløseforsøgene og de nye undervisningsplaner fra 1927 og 1929, der var præget af tidens tanker: »børnenes selvvirksomhed, på visse områder deres initiativ, anbefaling af fri stil og andre friere undervisningsformer.« Han gør rede for sit eget forsøgsarbejde i 30'erne, for udformningen og arbejdet i den praktiske mellemskole. Vi genfinder her i princippet de samme arbejdsformer, som fik ny vækst i 60'ernes orienteringsundervisning: samling om emner, kontakt med tingene selv, bearbejdning af oplevelser og erfaringer.

Rosenstand Schacht bruger ikke de stærke ord om myndighedernes og lærerforeningernes manglende forståelse for eller direkte modvilje mod nye undervisningsprincipper. »Men hvis man nu havde anbefalet, ansporet . . .?« siger han blot. Men hans enkle konstateringer af nogle af reaktionerne er sigende nok. »Folkeskolen«s redaktør giver ud-

tryk for sin skepsis. Borgmester Kaper fremhæver, at man ikke må forcere noget frem og stiller det som et spørgsmål, om fagsamarbejde var en undervisningsform, som egnede sig for lærere i almindelighed. Også her nikker vi genkendende: den sunde skepsis synes til hver en tid at være et godt værn for traditionalisme imod nytænkning og inspiration.

Den praktiske mellemskole havde to aspekter: dels var den udtryk for en strukturel løsning, dels skulle den kunne give plads for nye undervisningsformer. Men »1937-loven stillede langt fra de to mellemskoler lige. Man behøver blot at huske på, hvordan eksamensskolen havde sin egen centrale ledelse med inspektører og konsulenter, eller erindre sig, at mange af dens lærere ved sommertid kom på censorrejse og fik lejlighed til at se andre skolers forhold og drøfte faglige spørgsmål med kolleger. For den eksamensfri blev der intet tilsvarende. Børnene i den eksamensfri mellemskole havde fortjent en god skole, deres egen skole. De fik den i virkeligheden aldrig«.

Der er her som i bogens allersidste ord et skær af let bitterhed. Ikke destomindre forekommer det mig, at den nye skolestruktur fra 1958 i praksis gav plads for en undervisning i 8. og 9. klasse, som i princippet er en videreførelse ikke af arbejdet i den praktiske mellemskole i almindelighed, men af det pionérarbejde, som blev udført i 30'ernes skole af bl. a. Rosenstand Schacht.

Finn Held

Oversigt over skolehistorisk materiale i Landsarkivet for Sjælland m. m. 2 bd. 270 s. Udg. af Landsarkivet for Sjælland og Institut for Dansk Skolehistorie. Kbh. 1971.

Det er indlysende, at der kan findes skolehistoriske kilder i de enkelte skolers arkiver, men skolehistorikeren må desuden søge til mange andre arkivfonds. Dette – ofte møjsommelige – arbejde bliver nu lettet, idet et udvalg nedsat af Dansk historisk Fællesforening har taget initiativ til udarbejdelsen af en fortegnelse over rigsarkivets og landsarkivernes skolehistoriske materiale. Første bind, der dækker det sjællandske landsarkivs område, er nu udkommet, og det omfatter ca. 5.000 numre. De efterfølgende linjer skal ikke opfattes som nogen egentlig anmeldelse, blot som en præsentation af værket.

Robert Hellner, Harald Jørgensen og Vagn Skovgaard-Petersen har lagt den detaljerede plan for arbejdet, og Birgit Lauesgaard har gennemgået landsarkivets registraturer og på grundlag heraf udarbejdet råmanuskriptet. Det er ikke uden grund at rigsarkivaren i forordet taler om en pionerindsats, og der er ligeledes grund til at glæde sig over at værket er forsynet med såvel sted- som sagregister.

Side for side opregnes de forskellige arkivfonds indhold af skolehistoriske arkivalier. De fleste findes – som venteligt – i skolernes egne arkiver, men sognekaldsarkiverne tegner sig for næsten lige så mange numre, og på tredje- og fjerdepladsen kommer provstearkiver og rådstuearkiver. Nogen indholdsfortegnelse findes ikke – man må håbe at benytterne opdager det omfattende tillæg sidst i bind 2. Oplaget er desværre så lille at bogen ikke kan købes. Dansk historisk Fællesforening agter imidlertid at udsende den i et nyt oplag, hvad der må glæde alle skolehistorisk interesserede. Der foreligger her et særdeles nyttigt opslagsværk – forhåbentlig følger bindene om rigsarkivet og de øvrige landsarkiver snart efter.

Knud Prange.